

ZAPISKI

SPOMINU VLADIMIRA LEVSTIKA

1

Kakor mnogi iz njegove generacije je bil tudi Vladimir Levstik preveč kompleksna osebnost, da bi ga bilo mogoče uvrstiti med značilne pisatelje našega časa samo s tistimi sumaričnimi sodbami, ki jih najdemo o njem v literarnozgodovinskih priročnikih. O pisatelju, ki je več kot petdeset let krepko stal v naši književnosti, še ni bila napisana podrobnejša študija in dobršen del njegovega dela je še vedno tudi bibliografsko nepregleden. Toda to je usoda večine pisateljev njegovega rodu. Za njihovim delom ostajajo tudi tedaj, ko so ga v glavnem zaključili, zgolj posamezni odmevi, kritike, ki so obtičale na dozdevnih ali resničnih slabostih posameznega dela, polemike in presplošne, tako rekoč za šolsko rabo prirejene etikete, ki jih literarni zgodovinarji pritikajo njihovemu delu. Toda biti pol stoletja na pozicijah književnosti malega naroda, neutrudno delati, obravnavati kakor koli že probleme svojega časa in svoje družbe, voditi ali nasprotovati, čutiti se tako ali drugače prizadetega v vsem, kar giblje ta mali krog, ki se mu pravi književnost slovenskega naroda, to je nedvomno vredno življenja in takšno življenje tudi visoko presega osebno usodo. Zato bi že *sam trenutek smrti zahteval nekako bilanco njihovega dela.*

K Vladimiru Levstiku, ki je umrl 25. decembra 1957 v Celju, kjer je ob blagem dihu rodne zemlje preživel zadnje desetletje, se bo treba kdaj še vrniti. Prav zato, ker je delo tega nedvomno nadarjenega pisatelja in mojstra slovenske besede po svoje značilno za prvo polovico našega stoletja, bo treba z večjo studioznostjo, kakor je mogoča v tem trenutku, znova sešteti njegove pluse in minuse, kar pomeni: pazljivo in z objektivnimi nameni prehoditi pot skozi vse njegovo, za sedaj komaj pregledno in v celih plasteh še neocenjeno delo.

Človek, ki je v nekdanjih neurejenih razmerah že zelo zgodaj začel tvegano »kariero« slovenskega poklienega pisatelja in ki je vztrajal na tej negotovi poti do svoje smrti, do enainsedemdesetega leta, je moral najti v tem poklicu več kot samo eksistenčne pogoje. Vladimir Levstik je bil predvsem samonikla, močna osebnost, ki je ni bilo moč vkleniti v uradniški stroj ali ji kakor koli drugače predpisati vsakdanje delovanje. Delal je mnogo več, kakor delajo ljudje v drugih poklicih, saj mu je bilo delo to, kar je vsem ustvarjalnim naravam: imperativ njihove osebnosti. Kajpada, v naših tesnih razmerah ni šlo brez eksistenčnih kompromisov; tako se je Levstik priključil dnevnemu tisku in opravljal službo literarnega časnikarja, dokler mu nista — že po letu 1945 — prevajalsko delo in v zadnjih letih še umetniška pokojnina omogočila tisto relativno neodvisnost, ki jo je imel pred očmi že tedaj, ko se je bil mlad (1906) odpravil v Pariz, da tam nadaljuje svoja učna leta v literaturi.

Tako je bil Vladimir Levstik vseh teh petdeset let neutruden literarni delavec, vztrajen iskatelj kar najnatančnejšega slovenskega izrazja za neštete

odtenke človeških misli in čustev. Bil je v svoji generaciji, ki je stopila v literaturo zadnje desetletje pred prvo svetovno vojno, nadaljevalec Moderne, kar zadeva slog in jezik ter tisto sproščenost v oblikovanju individualnih in obćih usod, kakor je starejši realisti niso poznali, vendar se je glede snovi marsikje približal tudi naturalizmu. Uveljavljal se je izprva v vezani besedi, nato pa v umetniški prozi kot novelist, romanopisec, esejist, feljtonist in posebno intenzivno kot prevajalec iz ruskega, francoskega in angleškega jezika.

Kot človek je bil izredno krepke postave in na zunaj — kakor vsi silaki — bolj trd kot mehak, v resnici pa zelo tankočuten, notranje dober in obziren nasproti ljudem, ki so mu bili prikupni. Njegov impulzivni temperament se zlasti v mlajših letih ni dobro počutil v zmerni miselni temperaturi, od tod njegova vroča prizadetost v vsem, kar je ljubil, in njegov mrzli odnos do reči, ki mu niso prijale. Zaradi teh je včasih zavrgel objektivnost in avtokritiko, toda ta prizadeti subjektivizem se mu je zdel nekaka nujnost, ki se je prilegala vsemu njegovemu duhovnemu podnebjju. Bil pa je zmeraj razpoložen protifilistrsko in v samem sebi je ostal bohem, ki je nekje še vedno nosil modri cvet romantike. Rad je imel krepke besede in duhovite dovtype, bil je imeniten kramljalec in v pismih, ki jih je pisal prijateljem, za našo ubogo, slabokrvno, skoraj bi rekel knjigovodsko epistolarno literaturo kar izjemen umetnik pisma. V prijateljskem krogu je vprav razsipaval svoj rabelaiski humor.

Ko je v začetku leta 1956 praznoval sedemdesetletnico, smo občutili, da je začela celó na njegova široka pleča legati teža starosti, pač skupen imenovalnik za vrsto organskih in funkcionalnih motenj, ki so se počasi zgostile v tisti nagli smrtni udarec, ki je njegovo telo zrušil kakor strela drevo. Njegovi dovtipi so postajali v zadnjih letih bolj redki, od utrujenosti, ki ga je mučila, je čedalje teže zmagoval delo, vendar ni odložil peresa in se ni trajno odmaknil od pisalnega stroja. Dokončal je revizijo »Bratov Karamazovih« za novo izdajo in baje pripravljaj neki roman s snovjo iz Savinjske doline. Dan pred smrtjo (22. decembra 1957) mi je pisal daljše pismo, v katerem ironizira smrt in vendar resignirano sklepa: »Nestrpno čakamo ure, ki nas vrže v vesoljstvo. Vsaka pesem nas samo nekaj časa zabava, potem pa nikakor ne več.«

2

Če poiščemo v »Ljubljanskem Zvonu« in v »Slovanu« začetke Levstikovega književnega stvariteljstva, srečamo najprej lirika. V trenutku, ko pišem te vrstice, mi niso pri roki letniki naših revij izza časa pred petdesetimi leti, vendar v meni še zmeraj žive vtisi, ki mi jih je dalo pred mnogimi leti branje Levstikovih stihov. Dejal bi, da je njegov lirizem dobil že zgodaj močno osebno noto, ki se je prijetno razločevala od pesniških setev in žetev prve generacije epigonov Ketteja, Murna in Župančiča. Njegovi stihii so razodevali prikupno upornost zoper to, kar je čislala malomeščanska plast v tedanji notranjeavstrijski provinci; za Levstikovim svežim in samosvojim lirizmom so že tičale osti ironije, ki bo poslej obarvala del njegovih spisov. Dejal bi, da ne bo povsem držala Slodnjakova sodba, češ da je Levstik

prenehal pisati verze, ker je »kljub boleči impetuoznosti svojih pesmi bil vendar formalist, ki je obliki žrtvoval idejo«. Levstik je ne le v vezani besedi, marveč tudi v vsej svoji prozi zelo cenil obliko, zlasti jezik in stil sta mu bila inštrument, na katerem je kakor vesten virtuoz neugnano vadil in izpopolnjeval tehniko svojega izražanja in oblikovanja. Ob vsem tem pa je bil daleč od izrazitih formalistov, ki jim je literarno delo, kakor pravi neki italijanski kritik, zgolj »poesia di forma«. V poznejših desetletjih je ne samo prevajal poezijo, marveč skoraj do zadnjega oblikoval stihe, ki so bili vse prej kot brezvsebinski; ostali so med zakladi njegove neizdane ostaline. Bolj je verjetno, da je opustil poezijo zato, ker je videl v pripovedni prozi in v drugih književnih zvrsteh širše možnosti za oblikovanje tega, kar ga je zmeraj najbolj mikalo: opazovane in fantazijsko poustvarjane življenjske stvarnosti.

Težišče Levstikovega malone petdesetletnega dela je torej v prozi. Sam Cankar si je mnogo obetal od njegovega talenta. Svoj tankočutni lirizem je Levstik prenesel zlasti v novelo in postal v tej književni zvrsti eden najznačilnejših oblikovalcev svoje generacije. Že prva zbirka Levstikovih novel (*»Obsojenci«*, 1909) je opozorila na njegov pripovedni talent in na nekatere značilnosti njegovega pisanja, ki bodo poslej ostale, in če je tedaj padla beseda o dekadenci — tudi Cankarja je izprva naša estetsko primitivna, prvenstveno filološka akademska kritika sprejemala s podobnim nerazumevanjem — se nam zde danes snov, zgradba in stil Levstikovih novel močno oddaljeni sleherni dekadenci spričo nekaterih pojavov resnično dekadentne, brezvsebinske, formalistično prenapete in družbeno nezainteresirane literature naših dni.

Vladimir Levstik je v *»Obsojencih«* in v lepi vrsti poznejših novel, nastalih po prvi svetovni vojni, pokazal precčj kritičnega odnosa do malo-meščanske družbe, do jare gospode, do vsega majhnega, provincialnega, v svoj malenkostni osebni svet zaprtega. Bolj ko nekateri drugi pisatelji se je zavedal, da lahko samo napredna in močna literatura in umetnost premagujeta številčno majhnost naroda, zato se naj iz svojih naravnih pogojev poganjata in rasteta k nečemu večjemu, svetovnejšemu. A naj se je še tako upiral provincialnosti, je začel čedalje bolj povzdigovati domovinstvo v književnosti; piramido svojega svetovljanstva je hotel graditi na regionalni podlagi, prepričan, da mora človek kakor rastlina koreniniti v rodni zemlji. V nedokončanem romanu *»Sphinx patria«*, kjer izpoveduje svojo vero »in Artem unam, solam aeternam«, pravi tudi: »In blagor mi, da sta mi eno umetnost in domovina; gorje bi bilo, če bi se sprli med seboj.«

Zdi se, kakor da se je s prvo svetovno vojno v njem nekaj prelomilo ali vsaj nalomilo; po letu 1919 se je Levstikova pripovedna nadarjenost počasi razcepljala kakor reka v dva tokova: eden izmed njiju je globlji, deroč kakor za mladih let, vendar na svojem površju čist, miren in bleščeč; drugi je plitvejši, nekoliko kalen, zato pa morda bližji aktualnosti in Levstikovemu svetovnemu in življenjskemu nazoru, ki se je oklepal generacijsko ustaljenih gesel nacionalizma in družbeno gospodarskega liberalizma. Temu notranjemu razcepu Levstikovega stvariteljstva bi nemara ustrezali dve kakovostni skupini njegovih spisov. Tako se na primer po upoštevanja vrednih, v nekem smislu za Levstika najbolj značilnih spisih iz približno istega časa (*»Gadje gnezdo«* in *»Zapiski Tine Gramontove«*) že v *»Višnjevi*

repatiči«, tem največjem slovenskem satiričnem romanu, mešata oba tokova pisateljevega talenta in dajeta neizenačeno raven celote. Nekaj krivde utegne biti tudi v tem, da je Levstik pisal ta roman deloma kar sproti, za dnevniški feljton, zato je počasi izgubljal pregled nad celoto in s tem tudi ustvarjalno disciplino. Imenitni romani »Rdeči volk in Minehaha« (1924) sledi že po dveh letih na zunaj dobro napisana, a nekje v idejnemu jedru zlomljena »Pravica kladiva«, kakor si pozneje z značilnimi kontrasti stoje nasproti nekatere dognane novele, eseji in mojstrski prevodi in pa problematična dela, kot je bila za dovršen del naše kritike na primer povest »Dejanje«. Toda tendenčno usmerjenost teh spornih spisov bo treba z večjega časovnega odstopa znova preiskati.

Na splošno bi lahko rekli, da pripovedna proza Vladimira Levstika kljub celi vrsti značilnih in umetniško dognanih novel in povesti vendarle ni izpolnila vseh nadej, ki so se zdele tako upravičene pred letom 1919: ni jih izpolnila ne kvantitativno in ne kvalitativno. Kakor da je v to obetajočo rast posegalo tudi nekaj zunanjega, kar je zadrževalo in spočasnilo pisateljev razvoj ter ga odvrčalo s poti, ki jo je nakazal v svojem prvem mladostnem kipenju. Vzlic temu, da tudi nadalje piše izvirno pripovedno prozo, in sicer v tako imenitnem slogu in jeziku, kakor ga je pokazal v tem času le redko kateri naš pripovednik, ni več napisal ne kakega velikega teksta in ne novel, ki bi tematično in po obdelavi presegle že pred tem doseženo umetniško raven. Nastopili so neki zadržki, ki se časovno ujemajo z določenimi pojavi slovenskega javnega življenja in ki so vplivali tudi na Levstikovo usmeritev, s tem pa na tendence v njegovem delu. Bilo je to v razdobju, ko se je del slovenskega liberalnega tabora, ki mu je pripadal Levstik, umaknil na nacionalistično desnico in začel s tako imenovano orjunaško akcijo. Le-ta pa pisatelju njegovega kova ni mogla dati globljih miselnih podnetov in njena frazerska kričavost je bila kaj slab surogat za nekdanje ideale liberalnega meščanstva, za to, kar je nekoč razglašal za program Levstikov imenjaka, bojeviti in pošteni trpin Fran Levstik. Naposled je del krivde za to, da Vladimir Levstik ni mogel v polni meri izživeti svoje velike pripovedne nardarjenosti, tudi v tedanjem materialnem položaju slovenskega kulturnega delavca.

Ob vsem tem pa ostajajo Levstikovi najboljši pripovedni spisi pomemben primer slovenskega realističnega sloga. Nobena stilna analiza naše pripovedne proze ne bo mogla prezreti zlasti njegovega doneska v novelistiko, kakor ne bo mogla književna zgodovina mimo osebnostnih značilnosti njegovega dela, njegove družabne satire, njegove regionalne zakoreninjenosti. Predvsem so lahko njegovi najboljši teksti zgled dobrega pisanja, ki ni toliko v suhoparni zvestobi filološkim predpisom in v suženjskem odnosu do pravopisa, marveč predvsem v dognanosti osebnega stila, v stvarjalnem razmahu, v sočnosti izraza, v melodiji stavkov. Levstikovo pisanje se tako razločuje od vsakega drugega pisanja kakor na primer Jakopičeva slika od podob drugih impresionistov: ni ga kratko in malo mogoče zamenjati z drugim. Osebnost in temperament sta se pri Levstiku vtisnila malone v vsak njegov izvirni stavek.

Po letnikih naših literarnih revij je razmetanih precj Levstikovih novel in krajših proz, katerih dober izbor bi bil prav tako zaželen kot pripravljaljoča se nova izdaja »Gadjega gnezda« in »Zapiskov Tine Gramontove«. Prav tako bi pomenil živo obogatitev naše esejske književnosti izbor Lev-

stikovih esejev in feljtonov. Ne pozabimo, da so med njimi nekateri biseri našega esejiskega in podlistkarskega sloga in da je na primer njegov zagovor slovenskega jezika (»Poslanstvo besede«, 1934) še vedno več kakor samo dokument o preteklih bojih za našo narodno in jezikovno samostojnost; še danes je lahko zgled, kako je treba obravnavati problemsko snov, če se naj vsebina in oblika strneta v esejsko mojstrovino.

Ne bi hotel razpoloviti Levstika v izvirnega oblikovalca in prevajalca. Sam Levstik je bil prav s te plati zelo občutljiv in nemara po pravici. Prevajalec njegovega kova je prav tako umetnik kakor pisatelj »Gadjega gnezda«; literatura ima kakor rimski Janus dva obraza: izvirno in prevajalsko delo, obe poluti pa sta v svojih najvišjih dosežkih kreativna funkcija književnega talenta in terjata dobršno mero literarne kulture. Levstik je bil naš najplodovitejši prevajalec. Ob bok O. Župančiču in A. Sovretu se lahko postavi zlasti s svojimi prevodi Leva Tolstoja, F. M. Dostojevskega, N. V. Gogolja, dalje H. de Balzaca, Flauberta, Costera, W. Scotta in drugih. Zanimivo bi bilo dognati Levstikovo prevajalsko tehniko na podlagi komparativne razčlenbe treh izdaj njegovega prevoda »Gospa Bovaryjeve« ali dveh prevodov »Zločina in kazni«. Med prvim in dokončnim leži presledek desetletij in to je doba, v kateri ne naraščata samo izkušnost in znanje, marveč se ostri tudi tisti notranji vid, ki loči oblikovalno spretnost od mojstrskih prijemov in brez katerega ne more nobeno jezikovno znanje, kakor koli do vseh odtenkov neogibno potrebno, dati dognanega prevoda, saj brez te intuitivne sposobnosti ni tudi bolj ali manj popolne izvirne stvaritve.

Vsej, danes že precejšnji trumi slovenskih prevajalcev umetniških del, stalno sveti na pot tudi Levstikov zgled. Zgled prevajalca — mojstra.

5

Podrobnejša, z globalnega gledišča spisana študija o zdaj dokončno zaključnem delu Vladimira Levstika se bo nujno morala zaustaviti pred vprašanjem, kaj nam je dalo Levstikovo delo izven zgolj literarnega ali estetskega področja. Sleherno vrednotenje življenjskega gradiva v literarnem delu terja tudi družbena in moralna merila, zakaj za določitev obče pomembnosti nekega dela je važno presojanje njegove povezanosti z dobo in okoljem ter z vsemi silnicami, ki so vplivale na pisateljevo usmerjenost.

Ne trenutek, v katerem so nastale te vrstice, ne pripravljenost njih pisca, da izgrebe iz Levstikovega dela to najbolj kočljivo snov in jo postavi v zorni kot ostrih načel, ne omogočata te analize. Nedvomno je bil Vladimir Levstik, kakor dovršen del literarno delujočih ljudi njegove generacije, zajet v dinamični okvir svojega razreda ter bolj ali manj podvržen njegovim miselnim, družbenim in ekonomskim interesom. Če je v prvem obdobju svoje književne dejavnosti pokazal nekaj revolucionarnega duha, kakor koli izraženega bolj v čustvenem odporu kot pa v ideološki opredeljenosti, so ga poznejši vrtinci domačega življenja potegnili v nacionalizem. V čast mu je, da se je tudi tu dosledno upiral novoilirskemu »integralizmu«. Kot član zapoznele mladoslovenske generacije se je gibal v slovenski inačici tiste duhovne atmosfere, ki jo je tako zgledno opisal s širšega evropskega vidika Stefan Zweig v svoji memoarski knjigi »Die Welt von Gestern« in katere

slovensko situacijo je prikazal Filip Kalan v uvodu k postumni izdaji izbranih pesmi Iga Grudna.

Vsekakor bo treba biografijo generacije, ki ji je pripadal Vladimir Levstik, še obdelati s tisto nadrobno analizo, ki jo je kulturni in književni zgodovinar Ivan Prijatelj posvetil staroslovenskim in prvim mladoslovenskim rodovom.

Samo z družboslovno oceno vse generacije, ki je v glavnem že dala to, kar je mogla dati, bo postala jasnejša izvenestetska plat literarne dejavnosti njenih predstavnikov. V tej luči bo naposled osvetljeno tudi časovno ozadje dela, ki ga je zapustil za sabo Vladimir Levstik — dela, s katerim bo ostal zlasti v književnosti desetletja pred prvo svetovno vojno in razdobja med svetovnima vojnama eno izmed njenih značilnih imen.

Božidar Borko

MED KNJIGAMI

ROK ARIH, ZATO

Novele Roka Ariha* tvorijo ubrano celoto in kritiku pravzaprav ne zastavljajo težjih ugank. Vse so se namreč porodile iz istega življenjskega občutja, obravnavajo isto temo in zelo jasno razodevajo stilno sorodstvo. Poglavitno je seveda to, da so vsi ti trije elementi svojski, izraziti, tako da jih zlepa ne moreš pripisati komu drugemu. In zato je treba na samem začetku ugotoviti: malokateri mladi pisatelj že ob svojem prvem nastopu (prva Arihova knjiga je sicer že pred leti izšla na Koroškem, vendar je šele pri-jujoča zbirka dejansko afirmirala Arihovo pisateljsko ime) tako suvereno pokaže relief svojega umetniškega sveta.

To, da zbirka nikakor ne more zatajiti svojega avtorja in da je ta avtor v pisateljski srenji dovolj samosvoja osebnost, seveda še ne pomeni, da je Arihovo pripovedništvo tudi že monumentalno. Nasprotno: v teh novelah so številna šibka mesta. Toda že po prvih straneh bo bralec občutil, da ima opravka s pisateljem, ki si zgodbe ne izmišlja, ampak jih doživlja, hkrati pa si pošteno prizadeva, da bi vse, kar ima povedati, izpovedal v svoji lastni govorici. Instinktivno bo bralec občutil tudi to, da so bili Arihovi teksti porojeni v mučnih krčih — v težkem stvariteljskem spopadu s snovjo. In v tem je tudi poglaviti čar Arihove novelistične zbirke: novele v najstrožjem umetniškem smislu še niso zrele dejanja, s svojimi šibkimi in dobrimi stranmi pa razodevajo neugnano dozorevanje ter vlivajo zaupanje, da bo njihov avtor za trdno dozorel v močno pisateljsko osebnost.

Poglavitno Arihovo doživetje je partizanski boj na Koroškem. Dragocena je že sama lokacija: Koroška onstran Karavank je bila v slovenski prozi že dolgo časa mrtva dežela, zdaj pa je dobila svojega pisatelja celo v vrstah mlade generacije. Toda dejstvo, da je Arih doživel osvobodilni boj ravno v koroških hribih, je še odločilneje vplivalo na njegovo literarno ustvarjanje: izredno zgodovinsko dejanje, ko so se koroški Slovenci uprli, čeprav je nad

* Rok Arih: Zato. Cankarjeva založba, Ljubljana 1957.